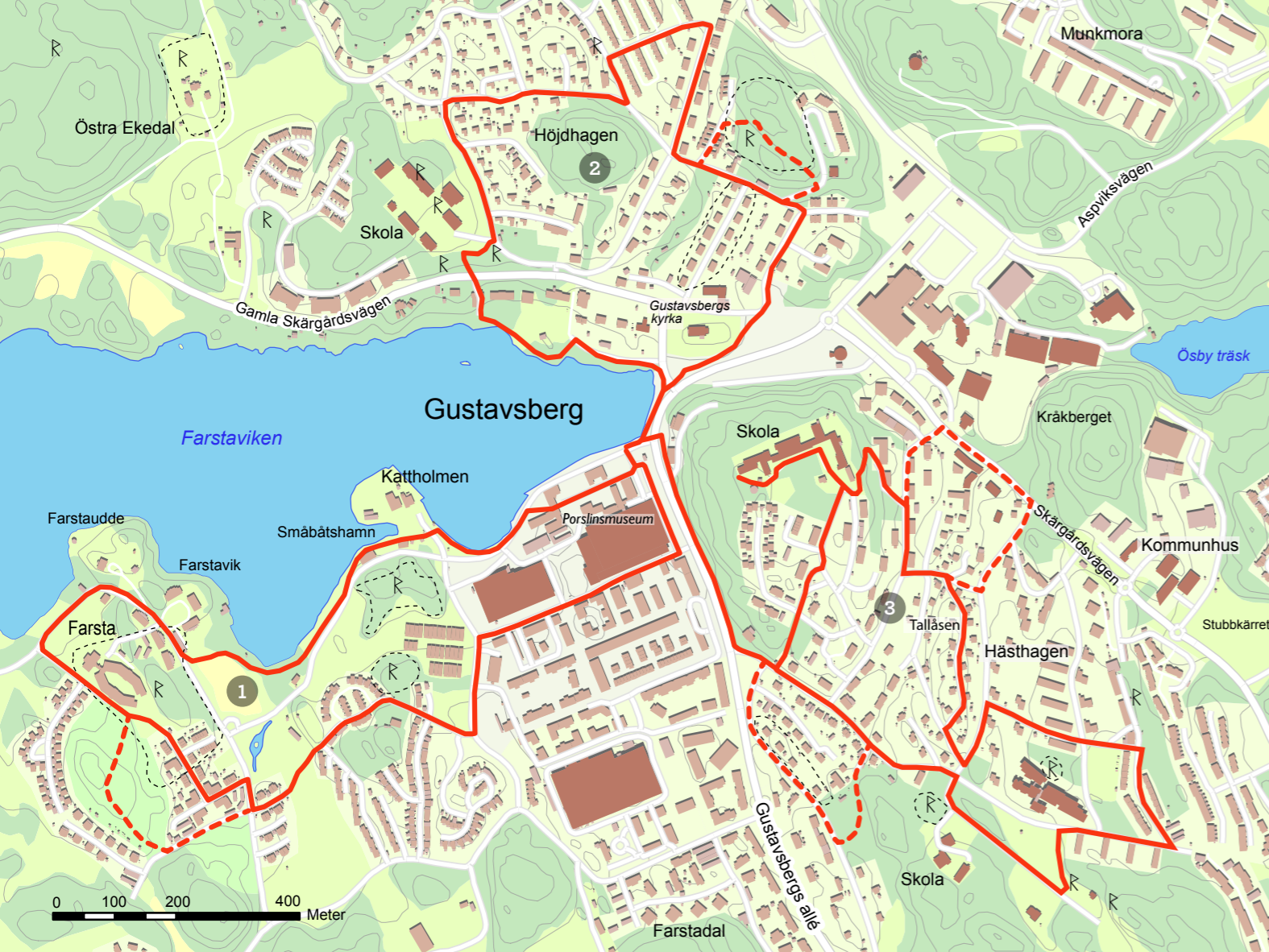

TRE PROMENADER I GUSTAVSBERG

GENOM HISTORIA, NATUR OCH KULTUR

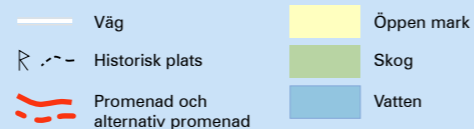

VÄRMDÖ KOMMUN

TRE PROMENADER I GUSTAVSBERG

- 1. Fabriksområdet och Farsta: ca 3 km
- 2. De äldsta bruksgatorna: ca 2,3 km
- 3. Tallåsen och Hästhagen: ca 3,5 km

©2017. PROJEKTLEDARE: ANNA GABRIELSSON, KULTURTEXTER: LENA GULLMERT, NATURTEXTER: VIVECA JANSSON OCH ANNA ENBERG, KARTOR: SUSANNA ESCHRICHT, VÄRMDÖ KOMMUN. TEXTBEARBETNING: THERESE SÄFSTRÖM, ECCOCOM AB. GRAFISK FORM: WWW.ALINDERDESIGN.SE. TRYCK: GÖTEBORGSTRUCKERIET. FOTO: SARA ALINDER, ALINDER DESIGN, UTOM VATTENHJULET, FOTO VÄRMDÖ KOMMUN.

UPPTÄCK GUSTAVSBERG TILL FOTS!

Följ med på tre promenader där du lär känna Gustavsbergs historia och utveckling. Gustavsbergs Porslinsfabrik har sedan 1800-talet format brukssamhället och än idag tillverkas porslin. 1827 brändes det första porslinet vid porslinsfabriken och vid förra sekelskiftet var den en av landets största industrier med ett tusental anställda. Under brukspatron Wilhelm Odelbergs tid, 1869-1924, byggdes Gustavsberg upp till ett noggrant organiserat brukssamhälle när det gäller såväl fabriken som arbetarnas bostäder och sociala liv. 1937 övertog Kooperativa Förbundet fabrik och samhälle och ännu en framgångsrik period för industrin startade samtidigt som ett kooperativt mönstersamhälle byggdes upp.

FABRIKSOMRÅDET OCH FARSTA

Det var kring porslinsfabriken som brukssamhället växte upp. Under de senaste decennierna har stora förändringar skett i fabriksområdet, i de stora fabriksbyggnader som en gång var samhällets hjärta finns nu andra verksamheter. Men fortfarande pågår porslinstillverkning och i den vackra miljön finns många verksamheter med inriktning på konst, kultur och design.

1. Vårdshuset. Huset stod klart 1862 som vårdshus och klubbhus för ”Gustavsbergs arbetares klubb”. Fabriksledningen hade problem med arbetarnas spritkonsumtion och ansåg att det behövdes ett klubbhus för alternativa fritidssysselsättningar. Vårdshuset inrymde genom åren också folkskoleundervisning, läkarmottagning och bostäder för tjänstemän på fabriken.

2. Stenhuset. Det behövdes ständigt bostäder åt ny arbetskraft vid fabriken. Bostadskasernen är från 1857 innehöll 32 enkelrum med spis och är det äldsta bevarade bostadshuset. Rummen slogs senare ihop till ett rum och kök. De som hyrde möblerat kunde i ett rum med kök få järnsängar med halmmadrasser att sova på, bord och stolar, kakelugn i rummet och vedspis i köket.

3. Gamla slamhuset. I slamhuset startade den långa tillverkningsprocessen. Här blandades och bearbetades porslinsmassan. Här fanns kvarnar och bränningsmaskiner

som drevs med ångkraft. I nästan hundra år, från 1859 fram till 1950-talet, gjordes porslinsmassa i just den här byggnaden.

4. Gamla verkstan. Här förvandlades porslinsmassan till föremål. Hantverkarna drejade eller pressade massan mot gipsformar. Springpojarna for fram och tillbaka, hämtade ny massa och bar bort det färdiga porslinet till torkning. Från 1853, ända till 1940-talet, fungerade huset som verkstad och är den äldsta bevarade industribyggnaden på området.

5. Torkhuset. Titta på husets konstfulla utsmyckning med gult och grönglaserat tegel. Huset är från 1876 med en påbyggnad från 1904 och ritades av den kände Stockholmsarkitekten Magnus Isaeus. I huset torkades det färdiga porslinet innan bränningen. Den öppna ytan framför torkhuset förvandlades varje midsommar till en festplats för de anställda. Fabriken bjöd och här dukades långbord, det äts och

skålades och orkestern spelade. Idag finns här Gustavsbergs Porslinsmuseum.

6. Brännugnshuset. Den vitputsade byggnaden från 1853 är en rest av de många ugnar som fanns i fabriksområdet. De buteljliknande skorstenarna stack upp genom taken på ugnshusen. Ugnarna eldades med ved, och senare stenkolk. De packades fulla med porslin i en bränningsprocess som var både svår och riskfylld. När gasoleldade tunnugnarna kom 1935, behövdes inte de gamla ugnarna. Den sista revs 1967 men finns kvar som symbol i Värmdö kommunvapen.

7. Gula byggnaden. Samma år som fabriken grundades, 1826, stod Gula byggnaden klar som den första kontorsbyggnaden. Huset flyttades från en fajansfabrik i Uppland och fraktades hit sjövägen. Huset är byggt i timmer men putsades av brandsäkerhetsskäl 1915. Här har också funnits bostäder och den stora salen fungerade som kyrksal i femtio år.

8. Odelbergs skulptur. Brukspatron Wilhelm Odelberg styrde fabriken och samhället med fast hand från 1869 till 1924. Han hade 800 personer anställda vid den växande fabriken år 1900. Arbetarna i hans fabrik kunde räkna med barnbidrag, sjukvård, skolundervisning, tak över huvudet och pension. Skulpturen är gjord av konstnären Carl Milles och var från början vänd mot fabriken.

9. Huvudkontoret/Tornhuset. Den medeltidsinspirerade byggnaden, ritad av arkitekten Gustav Laurent, blev fabriken nya paradhus 1898. Huset gav en ståtlig front mot Farstaviken, som var den viktigaste infartsvägen mot samhället och fabriken. På bottenvåningen fanns tullstation, post och väntsal för båtresenärer.

10. Packboden. I de stora byggnaderna, från

1887 och 1897, packades det färdiga porslinet innan utskeppningen med båt till Stockholm och vidare ut i världen. Fasaderna mot Farstaviken var påkostade och utsmyckade medan de mot fabriken var betydligt enklare.

11. Tekniskt center/Glashuset. Den väldiga byggnaden stod klar 1971, mitt i Kooperativa Förbundets framgångsrika era. Innanför sjöfasadens glasade partier låg de nya kontoren. Fasaden är klädd med emaljerad plåt, tillverkad på Badkarsfabriken. Det här blev den tredje kontorsbyggnaden i raden, efter Gula Byggnaden och Huvudkontoret. I byggnaden fanns även företagets utvecklingscenter och ett stort lager.

12. Hamnen och transportererna. Ju mer porslinsfabriken och samhället Gustavsberg växte, desto livligare blev trafiken i Farstaviken. Här skeppades det färdiga godset iväg och material till fabriken togs emot. Fabriken egna ångbåtar transporterade gods och passagerare mellan Stockholm och Gustavsberg och en kolångare gick mellan England och Gustavsberg med stenkolk och leror.

13. Kattholmens kraftstation. Det krävdes elektricitet för att driva fabriken alla maskiner. Kraftstationen invigdes 1905 och hade två stora ångturbiner som levererade elektricitet för motordrift och belysning. 1921 lades kraftstationen ned när fabriken anslöts till Älvkarleby elnät. Det gula och grönglaserade teglet är

tillverkat på fabriken. Intill byggdes 1916 ett badhus där bassängen värmdes upp av kondensvattnet från turbinerna.

14. Farsta gravfält. För 1 000 år sedan låg gravfältet synligt vid stranden och visade förbise glance att gården här hade en viktig ställning. Här ligger ett 40-tal personer begravda. Gården Farsta som gravfältet hörde till låg strax bakom. På kullen kan du även uppleva den fina naturen med gamla lövträd, ståtliga tallar och blommande ängsörter.

15. Sälj och al vid Farstaviken. Sälgens blommor slår ut tidigt på våren. Utan sälgen skulle många av vårens första insekter ha svårt att hitta mat och överleva. I Farstaviken trivs också al som gärna växer i blöt mark. Trädens skugga

ger svalka i vattnet och rötterna ger skydd åt fiskar och smådjur. Alen tar, som en av få växter, med hjälp av bakterier upp kväve direkt ur luft.

16. Farstavik. Från att ha varit bostad åt Farsta gårds ladugårdskarlar, deras familjer och åt mjölkerskor byggdes Farstavik om till ett stiligt hus. Samuel Godenius som var brukspatron 1852-1869, gav Farstavik åt sin dotter Hilma i bröllopsgåva när hon gifte sig med den blivande brukspatronen Wilhelm Odelberg 1869.

17. Farstaudde. Huset i jugendstil är ritat av en av Sveriges mest framstående arkitekter, Ferdinand Boberg. Det var brukspatron Wilhelm Odelberg som lät bygga Farstaudde 1911 åt sin dotter Maria Bennich, som hade blivit änka med flera barn.

18. Tvättstuga. Huset är byggt 1886 och har fungerat som tvättstuga åt Farsta slott. Det byggdes om till tjänstemannabostad 1937.

19. Farsta slott. Farsta gård blev säte för adeln på 1600-talet och ett ståndsmässigt hus byggdes upp. När Maria De la Gardie blev änka efter Gustaf Gabriel Oxenstierna vid mitten av 1600-talet döpte hon om egendomen till Gustafsberg som en hyllning till sin man. Ett namn som sedan överfördes till samhället. Farsta slotts nuvarande huvudbyggnad härstammar från 1750-talet och fick dagens utseende i slutet av 1800-talet.

20. Engelska parken. Vid sekelskiftet 1800 var ”den engelska parken” på modet. Här kan man än i dag följa de 200-åriga slingrande stigarna och möta överraskande

utblickar. Den mäktiga ekskogen är jämgammal med parken. Gå upp till fåfången, utsiktsplatsen på toppen.

21. Höns hus. Huset var tidigare ett höns- och kalkonhus. Äggen och fågelköttet liksom ladugårdens produkter av kött och mjölk var en nödvändig grund för samhällets självförsörjning.

22. Uppfartsramp till ladugård. Rampen är det som återstår av den stora ladugård som hörde till fabriken lantbruk. Ladugården byggdes 1893 och inrymde en prisbelönt djurbesättning av kor och tjurar. Ladugården brann ned 1981.

23. Järnåldersboplats. Detta var det ursprungliga Farsta gård för 1 000 år sedan. Föreställ dig att vattnet nådde fem meter högre än i dag, stranden låg då strax nedanför och här stod bostadshus, verkstadshus och en plats för smide. Föremål som vävredskap, keramik, kniv och en glaspärla har hittats i marken.

24. Lantarbetarbostad. Här bodde de som arbetade vid lantbruket. Huset byggdes för fyra familjer i slutet av 1800-talet.

25. Stallet. Hästar användes i lantbruket och inom fabriken som vagns- och ridhästar. Här inrymdes också oxar som liksom hästar fraktade porslinet till

Stockholm såväl på isen som på landsvägen. Stallet byggdes 1888 och det bruna och gula teglet är tillverkat i fabriken.

26. Målarsalshuset. Innanför de stora, ljusa fönstren satt målarskor i långa rader och målade porslinet. Det kunde även dekoreras med koppar- och cromotryck. Här dekorerades porslin i ett hundra år. Målarsalshuset byggdes 1871 och tjugo år senare tillkom ytterligare ett dekorhus.

27. Kågehuset. Från 1930-talet och framåt fanns här konstgodsavdelningen, senare med namnet Gustavsbergs Studio. Här togs nya serviser fram och det experimenterades med konstföremål och dekorationer. Wilhelm Kåge var en central person och gav huset sitt namn. Han var konstnärlig ledare på porslinsfabriken från 1917 till 1949.

28. Panncentralen. Det tegelröda huset byggdes som värmecentral 1940 och här fanns en koleldad generator som producerade gas till tunnelugnarna i hushållsporslinsfabriken. Huset byggdes ihop med ett äldre verkstadshus från 1916, här på vinden gjordes hängklar (öron) på koppar och kannor.

29. Sanitetsporslinsfabriken. Det du ser är en rest av den fabrik som när den stod klar 1939 var den största i Skandinavien

och den modernaste i världen. Det var Kooperativa Förbundets första satsning som ny ägare av fabriken. Under efterkrigstiden och när miljonprogrammet byggdes på 1970-talet blev det stor efterfrågan på sanitetsporslin, och detta blev den mest lönsamma delen av fabriken.

30. Vattenhjulet. Utan energi, ingen fabrik. Vattenkraften var den första energikällan och kraften behövdes för att driva krosskvarnar och maskiner. Detta vattenhjul från 1894 står på sin ursprungliga plats, även om kvarnhuset är rivet. Vattnet kom strömmande från Kvarndammen via underjordiska ledningar och drev runt hjulet. När ångmaskinen kom ersattes vattenkraften efterhand.

31. Hushållsporslinsfabriken. 1940-talets storsatsning, den moderna hushållsfabriken byggdes av ägarna Kooperativa Förbundet och ritades av Olof Thunström, ”Thun-Olle”, vid Kooperativa Förbundets arkitektkontor. Den innehöll en jättelik hall med verkstäder, brännugnar, kontor och personalutrymmen. Husets tak har funktionalismens typiska sågtandskonstruktion med takfönster åt norr som skulle ge ett jämnt ljus. Sist byggdes ett femvåningshus som inrymde slamhus, verkstäder och lager.

DE ÄLDSTA BRUKSGATORNA

SAMHÄLLET VÄXER - Den här promenaden tar dig förbi samhällets äldsta bruksgator som hör till det finaste Gustavsberg har att visa upp av genuin bruksbebyggelse. Här finns hus med snickarglädje från 1800-talets slut, småhusområden i funktionalistisk stil och märkesbyggnader som kyrkan och Runda huset. Ett område med utrymme för grönskande natur och blomstrande trädgårdar.

1. Under Farstavikens vatten. Under vattenytan sprudlar det av liv. Här finns växter, insektslarver, snäckor och fiskyngel och andra vattenlevande arter. Ovan ytan trivs änder och sjöfågel. Nära stranden, mellan vasstrån och stenar, finns fina gömställen där ägg och yngel kan vara säkra.

2. Gustavsbergs kyrka. 1902 blev Gustavsberg en egen församling och fem år senare kunde man inviga en egen kyrka. Den är i nygotisk stil och fick ett framträdande läge vid Farstaviken. Både det gula teglet och de glaserade takpannorna är tillverkade av restprodukter från porslinsstillverkningen och de runda glascirklarna på långsidan är inmurade flaskbottnar. Arkitekten hette Gustav Améen, känd för att ha ritat flera kyrkor i Sverige.

3. Blomkulan. Det röda trähuset vid korsningen blev daghem 1942, det första öster om Danvikstull i Stockholm. Fabriken och kommunen erbjöd tillsammans barnomsorgen. Här fick trettio barn plats och de lämnades halv sju på morgonen och hämtades klockan fem. Namnet Blomkulan sägs komma av att huset under många år beboddes av en tunnhårig kassör vid namn Alrik Blomqvist.

4. Franska byggena. Bredvid Blomkulan ser du två tegelvillor, och på andra sidan vägen en tredje. De kallas Franska byggena och ritades av arkitekten Magnus Isaeus på 1870-talet. Varje hus innehöll två lägenheter som uppläts åt skickliga yrkesarbetare, på övervåningen fanns enkelrum. "Franska" lär de ha kallats eftersom de från början varit tänkta

åt invandrad arbetskraft. Tegelhuset vid vägen har också varit samhällets polisstation.

5. Strandvik. Den pampiga villan byggde porslinsfabriken åt sin tekniske chef Axel Odelberg år 1911 och den ritades sannolikt av Ferdinand Boberg. Axel var son till brukspatronen Wilhelm. Efter 1937, när Kooperativa förbundet köpt fabriken, var Strandvik både matsal för tjänstemännen, representationshus och brukshotell.

6. Huset Haga. Det ståtliga tvåfamiljshuset byggdes 1878 som bostad för sjöbefäl på Gustavsbergsbåtarna och deras familjer. Det är av samma modell som husen längs Värmdögatan.

7. Ekedalsskolan. Röda skolan byggdes här 1884. Äntligen fick eleverna flytta

från skollokalerna i Vårdshuset där det blivit för trångt. Porslinsfabriken bestodade bygget. Barnkullarna växte och efterhand byggdes skolorområdet ut med Gröna skolan 1903, Gula skolan 1915, och senare också matsal, gymnastiksal och en liten simbassäng 1968.

8. Höjdhagen. Ett av Sveriges viktigaste

exempel på funktionalistisk arkitektur, "funkis". De 69 husen, hade vardera 54 kvadratmeter boyta och 800 kvadratmeter tomt. De första husen stod klara 1939 och var de första bostäderna för arbetare som byggdes efter det att KF övertagit fabriken. Husen är omsorgsfullt inplacerade i terrängen och inga häckar eller staket skulle störa intrycket av

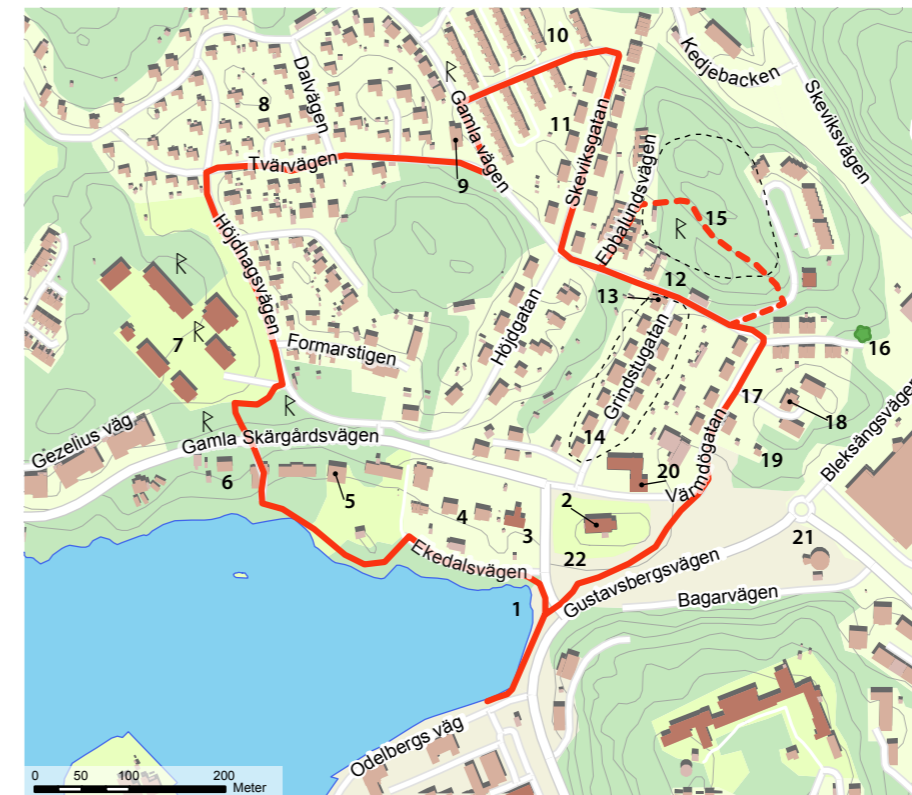
den "skärgårdshage" som arkitekten Olof Thunström såg framför sig. Alla hyresgäster fick en hög jord, tre äppelträd och fyra bärbuskar vid inflyttningen.

9. Konsum Grindstupan. När samhället växte behövdes fler livsmedelsbutiker. Mellan de nya områdena Höjdhagen och Grindstugårde öppnades Gustavsbergs tredje mataffär 1945. Olof Thunström ritade huset där det också fanns en trerumslägenhet för butiksföreståndaren och tre bostadsrum för personalen.

10. Grindstugårde. Fabriken fortsatte att expandera och bostadsbehovet var stort. Strax efter att Höjdhagen stod klart började Grindstugårde byggas, nu med radhus av ekonomiska skäl. Vid tiden för bygget revs äldre fabriksbyggnader och det gula teglet därifrån användes vid bygget. Arkitekt var också här Olof Thunström.

11. Skeviksgatan. När Skeviksgatans hus byggdes i början av 1900-talet var de i rött trä, precis som husen längs Höjdgatan. Varje hus innehöll fem lägenheter. Tegelfasaderna kom till vid en renovering på 60-talet. Namnet förklaras av att detta var landsvägen till gården Skevik nordväst om Gustavsberg.

12. Ebbalund. Ebbalund var ett torp under gården Östra Ekedal och husen är de enda som finns kvar från tiden innan porslinsfabriken anlades 1826. Torpet är byggt under 1700-talets andra hälft

16

10

22

14

15

8

12

och låg längs den gamla landsvägen till Stockholm. Torpet hette tidigare Grindstugan men bytte namn sedan en torparhustru vid namn Ebba Larsdotter flyttat in. Ebbalund var också handelsbod i början av 1900-talet.

13. Gamla apoteket. Här slog ortens apotek upp portarna 1875. Det var till en början en filial till Apotek Svanen vid Stureplan i Stockholm. I trädgården odlades många av de växter som apoteket själv gjorde medicin av. Kungsljus ingick exempelvis i hostmedicin och fingerborgsblomma användes mot hjärtproblem. Först på 1960-talet flyttade apoteket sin verksamhet till centrum.

14. Grindstugatan. Gustavsbergs äldsta bruksgata från 1870-talet med hus ritade av Magnus Isaeus som var fabriken konstnärlige ledare. Fabriksledningen hade tagit intryck av engelska arbetarbostäder där tanken var att bättre bostäder skulle förbättra arbetarnas hälsa och därmed produktionen. Husen innehöll två rymliga lägenheter och beboddes av förmän och betrodda yrkesmän. I norra änden av gatan ser du den röda byggnad där hyresgästerna hade dass och vedförråd.

15. Biotopskydd. I detta lilla naturområde finns lundmiljöer, hållmarksskog och en ljunghed. Här växer gamla ekar, askar och tallar som har skapat förutsättningar för ett stort antal örter och gräs, svampar, insekter och lavar. Många arter finns här för att de trivs i den varma sydsluttningen.

16. Ek. Gustavsbergs enda naturminnesmärkta träd. Eken växte här långt innan porslinsfabriken anlades och bedöms vara över 300 år gammal. Gamla träd får grov bark, håligheter, döda grenar, sav som sipprar fram och öppen ved utan bark. I håligheter samlas ett brunt trämjöl av nedbrutet trä, mulm. Den ger en ovanlig miljö som passar många arter, särskilt insekter.

17. Värmdögatan. Några år efter Grindstugatan byggdes Värmdögatans hus, även dessa för yrkesskickliga arbetare. Två lägenheter på bottenvåningen och tre rum på vinden för pensionärer och änkor. Trädgårdarna sköttes noga, de hörde till dem som bodde på bottenvåningen. Det fanns också hjälp att få från fabriken egen trädgårdsmästare.

18. Doktorsvillan. Det här var provinsialläkarens bostad och mottagning i närmare ett hundra år, från 1882 till 1968. Därefter blev den gamla läkarvillan bostad och ateljé åt den kände keramikern och fabriken konstnärlige ledare Stig Lindberg, fram till 1979.

19. Kyrkstallet. Huset är betydligt äldre än kyrkan och har förmodligen hört till den vaxljusstillsättning som pågick 1828-1842. På ena gaveln finns järnringar som kan ha använts för att binda fast djur.

20. Konsumettan/Bolagsboden. Åren 1867 och 1868 var det hungersnöd i

Sverige. Kylan gjorde att nästan inget gick att skörda, matpriserna steg och folket svalt. Vis av erfarenheten bildades det kooperativa företaget Gustavsbergs Arbetares Uppköpsförening 1875 med alla anställda som aktieägare. Föreningen skulle säkra mattillgången och hålla priserna nere. I det här huset fanns föreningens affär, bolagsbod, från 1889-1919. Medlemmarna handlade ”på bok” och pengarna drogs från lönen. Gustavsbergs konsumtionsförening bildades 1919 och fick då ta över Uppköpsföreningens verksamhet.

21. Runda huset. Gustavsbergs runda kommunhus stod klart 1954 och blev vida omtalat för sin vågade arkitektur. Takinsläppet av ljus fortsätter ner genom hela huset och kontoren utformades som tårtbitar. Arkitekten var Kooperativa Förbundets chefsarkitekt Olof Thunström som under många år ledde byggnadsutvecklingen i Gustavsberg. Kommunförvaltningen flyttade ut 1988.

22. ”Ett steg ur tiden”. I skulpturen ser du siluetten av en vas som ska påminna om Gustavsbergs porslinshistoria. Gå ett varv runt skulpturen för att se motivet förändras. ”Steg” kallas den mall av metall som trycks mot porslinsleran för att forma en tallrik eller en kopp. Konstnären Paul Hoff arbetade tidigare på fabriken som keramikern, han formgav skulpturen 1998.

1

TALLÅSEN OCH HÄSTHAGEN

BOSTÄDER FÖR ALLA - Vid höjderna runt Tallåsen kom bostadsbyggandet igång i större skala först några år in på 1900-talet. Då hade fabriken redan funnits i 80 år. Här byggdes de första husen tänkta för bara en familj. På din promenad kan du se hur dessa, och många andra hus, har placerats i den kuperade terrängen för att passa in på naturens villkor.

1. Epidemisjukhuset. I allmänhet sändes sjuka in till Stockholm men vid epidemier av smittsamma och dödliga sjukdomar, som scharlakansfeber, smittkoppor, difteri och tyfus, var det svårt att hinna med transporterna. De smittade behövde hållas isolerade och få vård varför det här sjukhuset byggdes 1875.

2. Hyddan. När huset byggdes 1870 gav det bostad åt fyra familjer som bodde i varsitt enkelrum med spis. Senare hyrde olika frikyrkoförsamlingar huset. I dag är det Villagatans äldsta hus.

3. Stenkullen. När de tre husen stod klara 1914 var de mycket moderna för sin tid. Arbetarfamiljerna som flyttade in i hade rinnande vatten och avlopp inomhus, och dasset fanns i källaren så man slapp gå iväg till ett separat hus.

4. Bergsgatan. Här ser du två bostadskaserner, byggda redan 1882–1883. Kasernerna var ett billigt sätt för fabriken

att ge många säsongarbetare bostad, ofta bodde 7-8 personer i samma rum.

5. Skeppsvarvsfluga. Fler än 1 000 olika arter är knutna till ek. Ibland kan du se spåren av den sällsynta skeppsvarvsflugan, en lång, rödsvart skalbagge som gnager långa snirklande gångar. Andra arter är beroende av dessa gångar och därför är skeppsvarvsflugan särskilt viktig i ekosystemet. För att skapa förutsättningar för en mångfald av arter är det viktigt att det finns allt från unga ekar till gamla, döda träd.

6. Kvarnbergsskolan. När badkarsfabriken skulle starta 1947 behövde uppemot 150 personer anställas. Ekedalsskolan skulle inte räcka för alla nyinflyttade barn och den då förlängda skolplikten. Därför byggdes Kvarnbergsskolan som ritades av Olof Thunström. Med skolan mitt i samhället skulle alla elever få lika lång skolväg.

7. Millesstaty. Här sitter den vackra Hylas

som enligt den grekiska mytologin förs bort av kvinnliga vattenväsen, najader, för sin skönhets skull. Statyn är en bronsavgjutning av den kände konstnären Carl Milles marmorstaty.

8. Kvarnberget. På toppen av berget stod en väderkvarn fram till 1910. Spannmålmagasinet står fortfarande kvar och grundstenarna ligger bland buskarna. Gräskullen med stenmur var samhällets vattencistern som fungerade som högreservoar och genom självtryck försåg tappställena i bruksgatorna med dricksvatten som kom från Kvarnsjön.

9. Klipphöllan och utkiksplats. Du står på hårt urberg som har klarat vittring och slitage genom 2 miljarder år. Landskapet i Stockholmsområdet har genom rörelser i jordskorpan spruckit upp och bildat ett sprickdalslandskap med många branta bergväggar. De släta ytor du kan se på berget formades när den senaste inlandsisen skavde hållarna släta.

11. Mariagatan. De tolv husen längs Mariagatan stod klara på 1890-talet. Nu fick varje lägenhet en egen ingång för grannsämjans skull. På nedervåningen bodde fyra familjer i varsin lägenhet om ett rum och kök och på övervåningen bodde två familjer. Bostadssatsningen var en stolthet för fabriken och gatan fick sitt namn efter en av brukspatron Odelbergs döttrar.

10. Mariagatan 13/Makalös. I det här huset fanns sällsamsrum, kaffekök, omklädningsrum, slöjdstuga, och 36 möblerade rum med två sovplatser i varje. Här bodde unga ogifta män, anställda på porslinsfabriken. Huset byggdes 1943 och ritades av Olof Thunström. Fabriken hade också motsvarande hus för unga ogifta kvinnor.

12. Baptistkapellet. Under 1800-talet svepte en frireligiös rörelse över landet, så även i Gustavsberg och 1856 bildades en baptistförsamling. Fabriken bekostade detta kapell 1906, med motkravet att låta fabriken ritskola rymmas i huset. Här utbildades dekormålare för fabriken behov. I kapellet blev aktiviteten livlig med kvällskurser, samkväm och musikoarérer.

13. Ekar och fladdermöss. När mörkret faller flyger fladdermössen ut för att jaga insekter. Snabbt och ljudlöst. På dagen sover de i håligheter, ofta i hus eller i lövträd, framför allt i gamla ekar. Fladdermöss trivs i skogsbryn, lövskog, gamla byggnader och vatten. Under vintern går fladdermössen i dvala.

14. Tallåskyrkan. Missionsförsamlingen fick ett eget hus 1901, men här skulle även kommunfullmäktiges sammanträden hållas.

15. Första kommunalhuset. När den här byggnaden stod klar 1914 blev den bostad åt missionsförbundets pastorer. Men när det bestämdes att kommunförvaltningen skulle flytta från fabriksområdet till samhället, fick den förste kommunala tjänstemannen sitt kontor i det här huset 1928. Han hade sin bostad på övervåningen. Först på 1950-talet byggde kommunen ett eget hus, Runda huset där även kommunfullmäktiges sammanträden kunde hållas.

7

4

20

26

23

22

24

16. Kråkberget. På bergets topp, mitt bland bebyggelsen, har träden fått vara i fred sedan länge. När träden har dött blir stammarna liggande och blir hem åt många lavar, svampar och insekter. Stående död ved är utmärkta bostäder för fåglar. När tallarna har passerat en ålder av ca 150 år, trivs den sällsynta svampen tallticka. Svampen signalerar att det även kan finnas andra ovanliga arter i området.

17. Jordkällare. I närheten av de gamla arbetarbostäderna i Gustavsberg kan du fortfarande hitta några av de jordkällare där det förvarades saft, sylt, potatis och andra rotsaker.

18. Tallåsen. De röda husen som ligger längs småvägarna var samhällets första

enfamiljshus när de byggdes åren 1911-1920. Det var brukspatron Odelbergs sista bostadsprojekt och husen skulle hyras ut till familjer med många barn. Ytan var på hela 91 kvadratmeter. Nedervåningen var inredd, men till övervåningen fick hyresgästerna material till att inreda själva.

19. Tall och reliktböck. Överallt i Gustavsberg växer tallar och flera har fått stå kvar och blivit mycket gamla. Många arter är beroende av sådana träd för sin överlevnad. Den sällsynta reliktböcken finns här.

20. Punkthus i Hästhagen. Ljuset skulle flöda in i lägenheterna och husen skulle ligga naturligt i terrängen, det var visionen

när tegelhusen byggdes 1946-1949. De står delvis på pelare för att bevara sikten genom dalgången. Det var Olof Thunström som ritade.

21. Gravfält järnåldern. I skogsdungen mellan husen ligger fyra gravar som är mer än 1 500 år gamla, från äldre järnålder. Då brändes kropparna på bål och benresterna täcktes av en hög av jord och sten. Förmodligen är de här gravarna bara resterna av ett större gravfält. Det är inte känt var gården som gravfältet hörde till låg.

22. Hästhagsterrassen. De här radhusen i suterräng för fabriksarbetare byggdes 1946-1951. På övervåningen fanns en lägenhet och på bottenvåningen två uthyrningsrum. Olof Thunström ritade även dessa hus.

23. Gustavsgården. 1930 var det Gula huset vid ålderdomshemmet Gustavsgården nybyggt. Det hade plats för 20 pensionärer. Sedan dess har utbyggnader tillkommit i etapper på 1940-, 1960- och 1990-talen.

24. Nya kyrkogården. När en ny koleraepidemi drog över området 1854 räckte inte den gamla kyrkogården till och därför anlades en ny. På kyrkogården har brukspatron Odelbergs familj sin grav i en krypta i berget. Arkitekten Ferdinand Boberg har ritat koppelporten in till kryptan samt kistorna. Han ritade även kyrkogårdsmuren och begravningskapellet som stod klart 1925.

25. Gamla kyrkogården. Gustavsborna hörde till Värmdö församling fram till 1902 och begravde då sina döda vid

Värmdö kyrka. Men när många dog i den koleraepidemi i Stockholmsområdet som nådde Gustavsberg 1834 anlades en begravningsplats här.

26. Villagatan. Villagatans stora hus byggdes för arbetarfamiljer 1909-1911. Bakom husen bredde stora trädgårdar ut sig med bärbuskar och fruktträd.

27. Mariaplan. De fem gula tegelhusen byggdes som bostad åt många små hushåll i lägenheter om ett eller två rum. De byggdes 1945-1946 och ritades av Olof Thunström.

28. Konsum Villagatan. Gustavsberg växte och när Konsumhuset byggdes här 1942 sågs det som en prydnad för samhället. Det rymde butiker för specerier, charkuteri, bröd och mjölkprodukter. På övervåningen fanns personalbostäder.

29. Pumphus. Hit till pumphuset från 1908 leddes vatten från Kvarnsjön. Fabriken och lantbruket använde vattnet som det var, medan dricksvattnet först renades genom filterbassänger.

30. Tvättstuga vid Villagatan. Strax intill ligger den sista av Gustavsbergs två stora tvättstugor. Den andra revs när Runda huset byggdes. Här fanns en stenmangel och ett antal tvättkar för handtvättning.

31. Kvarntorpsvägen. Med brutna tak, snickeridetaljer och småspröjsade fönster visar de fyra röda husen på Kvarntorpsvägen drag av nationalromantisk arkitektur. De byggdes 1907-1908 och varje hus innehöll fyra lägenheter. Vägen ledde tidigare till Ingarö och gatan hette Ingarögatan.

18

VÄLKOMMEN ATT UPPTÄCKA GUSTAVSBERG!

I den här guiden hittar du förslag till tre promenader i Gustavsberg där du kan följa fabriken och samhällets historia och utveckling – ett urval av alla stora och små natur- och kulturskatter. Det finns något för alla att upptäcka! Promenera runt i Gustavsberg med omgivningarna, njut och läs om dess historia. Ta med picknick och fika på vägen, det finns gott om vackra ställen att stanna på.

